

اولین قانون اساسی معارف در ایران

در سال ۱۲۹۰ خورشیدی، وزارت معارف، قانون اساسی معارف را به تصویب رساند (۱) و چندین سال پس از آن، طی

زمینه چینی‌های فراوان در مورد ضرورت تأسیس و توسعه‌ی آموزش عمومی از راه‌های مختلف و استفاده از ماهنامه‌های تعلیم و تربیت، بالاخره دوره‌های آموزش ابتدایی در ۱۳۰۲ و آموزش متوسطه در بیست و چهارمین جلسه‌ی شورای عالی معارف در ششم خرداد ۱۳۰۴، به تصویب رسید که در روزنامه‌های آن زمان از جمله روزنامه‌ی اطلاعات، این خبر اعلام شد. (۲)

بررسی تاریخ آموزش و پرورش در ایران گواهی می‌دهد که اندیشمندان متعددی از زاویه‌های گوناگون، به اهداف، محتوا و روش اجرای برنامه‌های درسی آموزش عمومی از جمله آموزش متوسطه پرداختند (۳). اهمیت متوسطه به خصوص از این نظر بود که خروجی‌های آن در عرصه‌ی کار و بازار اشتغال، محک‌زده می‌شدند و نانوشته، ملزم به تأمین نیازهای شغلی برآمده از تشکیلات اداری جدید در جامعه بودند (۴). هم‌چنین، به دلیل محدودبودن راه‌های ارتباطی - اطلاعاتی، مدرسه مسئولیت مهم انتقال دانش و حقایق علمی را در کنار جامعه پذیرکردن دانش‌آموزان به عهده داشت. در حقیقت، مأموریت و مسئولیت مدرسه و آموزش عمومی به گونه‌ای تبیین شد که بتواند دانش‌آموزان را برای تحقق سه هدف مهم شهروندی، دانش‌افزایی / ادامه تحصیل و اشتغال، آماده کند (۴). بدین

سبب بود که جامعه انتظار داشت بین افراد مدرسه رفته و از تحصیل محروم، تفاوت عمده‌ای ببیند.

برای تحقق این امر مهم یعنی تأسیس آموزش عمومی، کارهای فرهنگی بسیاری انجام شد. به طور مشخص، تأسیس مدارس متنوع در ایران یکی پس از دیگری قبل از آموزش رسمی، و انتشار برنامه‌های درسی آن‌ها در جرید آن زمان که با توجه به مخاطب خاص خود تدوین شده بودند، فرصت‌های بکری ایجاد نمود تا آموزش مناسب و متناسب با نیازهای مختلف عمومی، تدارک دیده شود (۵ و ۶ و ۷). یکی از مهم‌ترین کارهایی که این مدارس انجام دادند، آماده کردن جامعه برای پذیرش آموزش عمومی بود که ویژگی‌های مهمش این بود که رسمی، اجباری برای تمام واجب‌التعلیم‌ها و رایگان بود. در واقع، مدارس قبل از اعلام آموزش عمومی که هیچ‌یک از این سه ویژگی را نداشتند، به طور طبیعی فاقد برنامه‌های درسی متمرکز بودند زیرا با توجه به مخاطبان ویژه و اندک خود، یکی پس از دیگری تأسیس می‌شدند.

پس از تصویب قانون اساسی معارف، ابتدا دستور تحصیلات دوره‌ی چهار ساله‌ی ابتدایی طی جلسات ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰ و ۳۹ شورای عالی معارف در سال ۱۳۰۲ شمسی به تصویب رسید و پس از آن در سال ۱۳۰۳، دستور تحصیلات ابتدایی شش ساله در همان شورا تصویب شد. مطالعه‌ی عمیق برنامه‌های مصوب نشان می‌دهد که در تهیه و تولید برنامه‌های

درسی، ظرافت‌های بسیاری در نظر گرفته شده بود. به طور نمونه، سیر تحول برنامه‌های درسی ابتدایی و راهنمایی (۸) نشان می‌دهد که برنامه‌ریزان، طی تبصره‌هایی که در برنامه‌های تفصیلی هر سال تحصیلی آورده بودند، به ماهیت معرفت‌شناسانه‌ی هر موضوع درسی توجه عمیق داشته و به تناسب آن‌ها، روش‌های تدریس و ارزش‌یابی را پیشنهاد داده بودند.

در واقع، چیزی که در ادبیات معاصر برنامه‌ی درسی به نام راهنمای برنامه معروف است، از همان ابتدا در ایران وجود داشته است و جا دارد که پژوهشگران این حوزه، به حفاری این تاریخ پیردازند و از گذشته، چراغی برای آینده فراهم سازند.

با توجه به این که در این یادداشت، امکان پرداختن به جزئیات آن برنامه وجود ندارد، تنها به چند نکته‌ی اساسی در رابطه با اولین برنامه‌ی درسی ایران اشاره می‌شود و امید است که با طرح این مسئله‌ی مهم، تحقیقات عمیقی در این حوزه انجام شود.

ویژگی‌های شاخص اولین برنامه‌ی درسی معارف ایران

۱. اولین برنامه‌ی درسی رسمی ایران قانون اساسی نامیده شد تا معلمان حول محور آن، بتوانند با توجه به مخاطب و امکانات خود، در عین حفظ وحدت، به ابتکار و نوآوری بپردازند.

۲. جدول توالی وسعت و محتوا با دقت زیادی برای هر پایه‌ی تحصیلی تهیه شده بود.

۳. برنامه‌ی درسی از ویژگی حلزونی برخوردار بود و هر سال بعدی، بر پایه‌ی سال قبل بنا شده بود. مثلاً در برنامه‌ی حساب سال چهارم آمده «تکرار مواد سال قبل و تکمیل آن‌ها به اضافه چهار عمل اعشار و تعریف کسر متعارفی و بیان کسور تسعه - اصول سلسله‌مطری - مسایل و تمرینات شفاهی و کتبی» (۸، ص ۳۴).

۴. برای تمام پایه‌ها، موضوع‌های درسی محوری؛ فارسی، شرعیات، اخلاق، علم‌الاشیاء، حفظ‌الصحة، حساب و ورزش بدنی بود و به ترتیب در پایه‌های بعدی، موضوع‌هایی اضافه می‌شد.

۵. در اجرای برنامه‌ها، توصیه شده بود که معلم در موارد ضروری، «برای تفهیم مطالب از تصاویر و اشکال و کره و سایر آلات و ادوات مدرسه استمداد نماید و کتاب را برای تذکر و استفاده‌ی خود تشخیص دهد» (۸، ص ۲۷).

۶. در این برنامه، به معلم توصیه شده که «از این که شاگردان عبارات کتاب را حفظ کنند» احتراز نمایند، «بلکه باید مطالب را به شاگردان بفهماند به طوری که بتوانند از خارج زبان خود بیان

نمایند» (۸، ص ۱۵۰).

۷. برنامه، حرکتی محسوس از شهود به تجرید داشت و این روال، برای تمام درس‌ها حفظ شده بود.

۸. تمام سال‌های تحصیلی، درس اخلاق داشتند که بنای تربیت انسانی را می‌گذاشتند و همه‌جا توصیه شده بود که «در ضمن قصص و حکایات» (۸، ص ۲۸)، مسایل اخلاقی آموزش داده شود.

۹. دانش‌آموزان تا پایان سال چهارم ابتدایی، قرائت تمام قرآن را می‌آموختند.

۱۰. در رابطه با ریاضی، برنامه با حساب شروع می‌شد و به ترتیب در سال سوم به آن هندسه‌ی شفاهی و سیاق و در سال چهارم، رسم هم اضافه می‌گردید.

در مجموع، برنامه به طور چشمگیری زمینه‌مدار، متأثر از مبانی اعتقادی/اسلامی، متکی به یافته‌های نظری تعلیم و تربیت، وابسته به دنیای واقعی است و در بستر فرهنگ ایرانی قرار گرفته بود و هدف عمده‌ی آن، تربیت شهروند مسئول و مطلع و با اخلاق برای جامعه‌ی ایرانی بود. این‌ها ویژگی‌هایی است که می‌تواند در تهیه و تولید یک برنامه‌ی درسی از منظری ملی، در نظر گرفته شود.

منابع

۱. قانون اساسی معارف. دوره‌ی دوم، بند سوم. مصوب دهم ذیقعد ۱۳۲۹ قمری.
۲. اطلاعات ۸۰ سال: ۸۰ سال حضور مستمر در صحنه‌ی اطلاع‌رسانی کشور. جلد اول (۱۳۰۴ تا ۱۳۵۷). شرکت ایران چاپ (مؤسسه‌ی اطلاعات)، ص ۳۶.
۳. ابلاغ پروگرام متوسطه (در مورد کلاس تهیه). (۱۶ مهر ۱۳۰۴). ماهنامه‌ی تعلیم و تربیت. سال اول، شماره‌ی دهم، یازدهم و دوازدهم، بهمن و اسفند ۱۳۰۴.
۴. گویا، زهرا. (۱۳۷۸). سیر تحول و شکل‌گیری برنامه‌ی درسی آموزش متوسطه در ایران. فصلنامه‌ی تعلیم و تربیت. پژوهشکده‌ی تعلیم و تربیت. وزارت آموزش و پرورش. صص ۵۹ تا ۹۶.
۵. تربیت: نخستین نشریه‌ی روزانه و غیردولتی ایران. جلد‌های اول تا سوم. کتابخانه‌ی ملی جمهوری اسلامی ایران با همکاری سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. وزارت آموزش و پرورش.
۶. تریبی فارستانی، سهیلا. (۱۳۷۸). اسنادی از مدارس دختران؛ از مشروطه تا پهلوی. سازمان اسناد ملی ایران. پژوهشکده‌ی اسناد.
۷. اشراقی، مهدی. (۱۳۸۳). دارالفنون: گفتاری در هویت دارالفنون و جایگاه آن در تاریخ معاصر ایران. پژوهشکده‌ی تعلیم و تربیت. وزارت آموزش و پرورش.
۸. حسینی روح‌الامینی، جمیله. (۱۳۸۰). سیر تحول برنامه‌های درسی ابتدایی و راهنمایی (۱۳۰۱ تا ۱۳۸۰ شمسی) دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش، تابستان ۱۳۸۰. چاپ چهارم.